

javnostjo, ki »se bo ostvarila« in potem ob svojem času rodila umetniško dejavnost.

Dejansko je vsaka sila, ki prinaša novo, zatiralna v odnosu do svojih nasprotnikov, kolikor pa sprošča latentne sile, jih krepi, jih povzdiguje, je ekspanzivna in ekspanzivnost je odločno njeno značilno obeležje. Restavracije, kakor koli se imenujejo, posebno pa restavracije v današnjem času, so splošno zatiralne: prevladata »pater Bresciani«, brescianijevska književnost.⁴ Psihologijo, ki je bila predhodnica takega intelektualnega pojava, je ustvarila panika, kozmičen strah pred demonskimi silami, ki jih ni mogoče razumeti in jih zato ni mogoče nadzorovati drugače kakor z zatiralno silo. Spomin na to paniko (na njeno akutno fazo) traja dolgo in usmerja voljo in čustva; svoboda in ustvarjalna spontanost izgineta in ostane mržnja, maščevalnost, bedasta zaslepljenost, prekrita z jezuitsko sladkobesednostjo. Vse postane praktično (v slabem pomenu), vse je propaganda, polemika z neizbežno stalno negacijo, negacijo v bedni, ozkosrčni, dostikrat podli in ogabni obliki kakor v *Židu iz Verone*.

Vprašanja literarne mladine neke generacije. Vsekakor bo treba pri ocenjevanju pisatelja, čigar prvo knjigo obravnavamo, upoštevati »starost«, kajti sodba bo vselej zadevala tudi kulturo; nezrel sad mladega človeka lahko ocenimo kot obet in ga hrabrimo. Zakrneli sadeži pa niso obeti, čeprav se zdi, da imajo enak okus kakor nezrelo sadje...

Prevedla Tita Škerlj

(Konec prihodnjič)

MED KNJIGAMI

ZAPISKI NA ROBU ŽIVLJENJA*

Naključje ali težko opredeljiva zakonitost, po kateri tudi literarna dela — kakor znanstvena odkritja — rada nastopajo v nekakšnih parih, sta povzročili, da smo dobili v zadnjih mesecih kar dve domači deli, ki s književniško ambicijo prikazujeta življenje v nemškem koncentracijskem taborišču Dachau: celo čas dogajanja se deloma krije. Toda medtem ko je knjiga Vladimira Kralja *Mož, ki je strigel z ušesi*, zbirka novel, pri katerih je samo motivika zajeta iz lastnega doživetja, sicer pa so avtobiografski momenti skoraj docela zabrisani, je *Fragment iz dachauskih ječ* Lojza Kraigherja prava memoarska literatura, čisti zapis osebnega doživetja, prepleten z odkrito osebno meditacijo in samo rahlo maskiran z navidezno tretjo osebo pripovedovalca, z lahko razrešljivimi psevdonimi nastopajočih in z namerno zadržanostjo in skopostjo podatkov pri dogodkih in ljudeh, kjer bi pisatelj zaradi premalo odmaknjenega časa utegnil na nepravem kraju zadeti v živo. Tudi zunanji okvir, v katerem je *Fragment* izšel, je bistveno drugačen: gre namreč za posmrtno izdajo treh v knjigi še neobjavljenih tekstov našega pomembnega naturalista, čigar ustvarjalnost je

⁴ Antonio Bresciani, jezuit, eden od prvih urednikov vatikanskega lista *Civiltà cattolica*, zagrizen nasprotnik liberalizma in romantike. Napisal je vrsto slabih romanov, med njimi *Žida iz Verone*, ki ga Gramsci omenja.

* Lojz Kraigher: Na robu življenja. Uredil in opombe napisal Stane Melihar. Cankarjeva založba, Ljubljana 1961.

preko medvojnih let plodno povezala pisanje štirih literarnih rodov. V tej zbirki — s skupnim naslovom *Na robu življenja* — je *Fragment* zadnji, dejansko fragmentarni del; vendar je tako po obsegu kot po tehtnosti najpomembnejši. Kot nekakšen uvod vanj občutimo prvi spis, *V hribih*, pripoved o tem, kako se je pisatelj po zlomu Italije skušal pridružiti partizanom in kako se je zaradi nemške ofenzive in telesne nebogljenosti moral vrniti v mesto — s svojim »gorečim« imenom, ki ga je seveda pri priči spravilo v zapor. Po času dogajanja je torej *V hribih* neposredni predhodnik *Fragmenta*, čeprav je oblikovno v sebi zaključen; prav tako se pridružuje *Fragmentu* po načinu pisanja. Z eno pomembno razliko: pisan je v prvi, pri razmišljanju v drugi osebi. *Večer pred hajko v hribih*, drugo besedilo v knjigi, je samostojna črtica in pravzaprav ne sodi v ožjo avtobiografijo; pač pa po času in kraju dogajanja in po nastopajočih osebah lepo dopolnjuje zgodovino tega, kako se je pisatelj poskusil s partizanjenjem.

Spominske literature Slovenci res nimamo obilo; v desetletjih, ki so tako močno nagibala k »spoznavanju časa skozi osebnost«, smo dobili komaj peščico memoarskih del; nekoliko smo izpopolnili to plat književnosti s pričevanji iz zadnje vojne. In teh pričevanj nam zlepa ne bo dovolj; preveč pomemben, preveč vsestransko razgiban čas je bil to, prevelike spremembe nam je prinesel. Spominsko pisanje Lojza Kraigherja ima še dodatno vrednost, da gre za zapiske pomembnega družbenega delavca, ki je hkrati literarni oblikovalec. Vendar to zdaleč ni vse. Ko se pisatelj napoti v gozdove in ko pade nato Nemcem v pest, je za podobna doživetja starec — šestinšestdeset let mu je in telesno ni čil. Po gozdovih se ni potikalo kaj prida mož v teh letih — nemško taborišče pa jih je preživela komaj neznatna peščica. In med njimi ni bilo pisateljev. Kraigherjevo pričevanje, pričevanje starega človeka, ki se je spopadel z grozotami kaceta, je zato menda precej edinstveno na svetu. To ni samo nova, pretresljiva obtožnica nacističnih zverstev, temveč tudi nova podoba taborišča. Predvsem dobi grožnja nasilne smrti, ki je bila osnovni temni ton kacetskega življenja, svojevrsten odtенок, saj je nekako še ostreje prisotna in iz dneva v dan, da, iz ure v uro verjetnejša, vse bolj neizbežna. Stare in slabotne je načelno čakala plinska celica. Zato je zanimivo, s kolikšno vnemo opisuje pisatelj izboljšave, ki so jih prinesli v KZ nemški porazi po Stalingradu, izboljšave, izvirajoče iz nemškega strahu, da nemara vendarle ne bodo zmagali in bo treba nekoč dajati odgovor. Res je, da jih je kot zdravnik občutil v toliko, ker pred stalingrajsko bitko v taboriških revirjih menda ni bilo zdravnikov; predvsem pa mu je bilo to prepričanje potrebno, da bi mogel obstati; in obstal je, z občudovanja vredno notranjo močjo. Občutek dostojanstva starosti in vrednosti človeka ga včasih zavede v dejanja, ki so videti nepotrebno, drzno tvegana; malenkostno osebno udobje, ki ga je v taborišču tu in tam mogoče doseči, zadobi pomembnost, ki je mlajši človek ne more doumeti; nekaterih temeljnih danosti, nečloveških, toda osnovnih postavk taboriškega življenja pisatelj notranje kratko malo ne sprejme, vsakič znova obstoji pred njimi, užaljen, zaprepaščen kot otrok. Zato pa prenese z veličastnim mirom druge, nič manj strašne pojave: grožnjo izstradanja, infekcijskih bolezni, nevarnost konfidentov, pretnjo bombnih napadov in predvsem ta čudni revir, kjer so zdravniki podrejeni strežnikom in kjer cela vrsta laikov porablja svoje brate v trpljenju kot poskusne kunce, da se uči na njih medicene. Pisatelj toži nad samoto, ki jo je malokdo poznal v natrpanih taboriščih; toda hkrati išče samoto. V samoti premišljuje; tedaj ureja strašni

taboriški kaos v notranji red, izkušnje dolgega, bogatega, razgibanega življenja naj mu pomagajo pojasniti in tako notranje premagati grozo nepojasnjivega, kar buta obenj. In v samoti najde nekatere formule, nekatere rešitve; medicinske, zgodovinske, politične... Premišljuje o kolektivni krivdi nemškega naroda, ki ne pozna osebne odgovornosti; o Hitlerjevi blaznosti; o raznih plasteh človeške narave, ki jih preobrne taboriško življenje. Toda največkrat išče v sebi, v svojem neštetokrat poniževanem in ponižanem bitju pravo, dostojanstveno podobo človeka. Iz mnogih razlogov je škoda, da je ostal ta spominski zapisek fragment: zato, ker bi bil nadaljnji opis usode starega zdravnika zanimiv, saj so se prav ob njem ljudje izkazovali v vsej svoji veličini in majhnosti; zato, ker je vsaka taboriška zgodba tipična še za toliko in toliko drugih; predvsem pa zato, ker je nadvse spodbudno videti, kako ostane pravi človek skozi vse premene in v vsakršnih okoliščinah človeški.

Knjiga *Na robu življenja* je lepa dopolnitev Kraigherjevega pisanja in za prihodnjega pisca njegove monografije prinaša veliko dragocenega gradiva neposredno iz prve roke.

Rapa Šuklje

DVE JUBILEJNI ZBIRKI

Velika doba navadno rodi tudi veliko umetnost, važne zgodovinske preokretnice prinašajo nove knjižne smeri. Za našo veliko dobo, to je za čas narodnoosvobodilnega boja, je paralela čas — umetnost značilna predvsem za liriko, zakaj ta je najprimernejše izrazilo za intenzivna sočasna doživetja, medtem ko je proza iz teh let dokaj skopa, nedognana, zaprta v krog politične propagande in reportaže, kar pa je tudi razumljivo, kajti ta veja besedne umetnosti se more porajati v večjem obsegu le v bolj ustaljenih razmerah, glede na svoj objekt pa zahteva neko časovno distanco. Zato smo tako imenovani veliki tekst o narodnoosvobodilnem boju začeli pričakovati približno takrat, ko je bilo lirsko ustvarjanje s to tematiko v glavnem že zaključeno in je začelo prehajati v zgodovino.

Če s tega vidika primerjamo zbirko partizanskih pesmi v žepni izdaji z naslovom *Lirika upora*¹ in pa zbirko proze iz tega obdobja z naslovom *Upor*,² nam neka neskladnost med obema izboroma takoj postane očitna. Tako knjižica lirike kot knjiga proze vsebujeta dela, ki so nastala v času vojne in kmalu po njej, vendar pa prva knjižica kaže na izredno veliko možnost izbiranja in je tedaj tudi po estetski plati trdnjša in bolj homogena, medtem ko je bil prireditelj proze bolj v zadregi in je moral segati predvsem po tistem, kar je bilo napisano že po vojni, če je hotel izboru ohraniti pretežno beletristični značaj in estetsko ceno.

Marsikaj pa je obema izboroma skupno. Kot se lirika začneja s silno umetniško erupcijo v Župančičevi pesmi *Veš, poet, svoj dolg* iz prvih mesecev vstaje in se konča z Vipotnikovo ugotovitvijo v pesmi *Spitanice*, da »iz noči življenje novo vzplapolava«, prav tako stoji v knjigi proze na prvem mestu reportaža

¹ Lirika upora. Izbor pesmi iz osvobodilnega boja. Uredil Mitja Mejak. Izdala Cankarjeva založba v Ljubljani.

² Upor. Izbor proze iz NOB. Uredil Bojan Štih. Knjižnica Kondor. Izdala Mladinska knjiga v Ljubljani.